

Damháin Alla

Is damhán alla i snáthaid an phuca

Damhán alla tí

Ag an am seo den bhliain, seans maith go bhfeicfidh tú damháin alla agus líontáin (webs) dhamáin alla sa teach. An gcuireann damháin alla faoi ort? Cad faoi líontáin na ndamháin alla? Ná biodh eagla ort! Léigh leat agus cuir aithne ar dhamáin alla.

- Tá os cionn 100 sórt éagsúil damháin alla in Éirinn. Níl aon cheann acu nimhneach (poisonous).
- Itheann roinnt de na damháin alla cuileoga agus feithidí (insects) eile a chuireann isteach ar dhaoine. Damháin alla abú!
- Is sórt damháin alla i 'snáthaid an phuca' (daddy-long-legs). Ní mhairfidh (survive) siad má tá an teocht faoi 10°C. Sin an fáth a dtagann siad isteach i dteach te teolaí san fhómhair.
- Níl mórán cosúlachta idir na líontáin a dhéanann damháin alla taobh istigh den teach agus na líontáin aille ar nós bise (spiral) a dhéanann siad taobh amuigh. Bíonn cuma mhíshlachtmhar ar na líontáin atá sa teach ('cobwebs'). Tá minniú an-simplí ar an difríocht! Cónaíonn **damháin alla tí** (house spiders) agus **snáthaid an phuca** sa teach agus déanann siad líontáin atá an-mhineata ar fad.

Damháin alla san fholcadán!

An bhfaca tú riamh damháin alla san fholcadán nó sa doirteal nó sa chithfholcadh? Cén fáth a mbíonn siad ann? Uaireanta ceapann daoine go dtagann siad aníos trí pholl an stopalláin (plug) ach, sa chás sin, bheadh orthu snámh trí phiobáin fhuillobháir (waste pipes) agus ní féidir leo é sin a dhéanamh. Seans maith go raibh siad ag taiscealadh (exploring) thart ar an seomra folcha agus gur thit siad isteach

de thimpiste. Bíonn taobhanna an fholcadáin an-sleamhain agus ní bhíonn siad in ann éalú. Ní theastaíonn uathu bheith thíos ansin mar níl aon bhia ann dóibh. Má fheiceann tú damháin alla san fholcadán, ná maraigh é, ná cuir faoi uisce é. Déan an ghníomhaíocht seo agus cabhraigh leis éalú.

Gníomhaíocht

Dear agus déan dréimire do dhamáin alla

BUNABHAIR:

- Soip óil – is fearr na cinn leathana
- Siosúr
- Sreang nó téad thanaí

TREORACHA:

- Smaoinigh conas a dhéanfaidh tú 'dréimire rópa' a chabhróidh le damháin alla éalú as folcadán.
- Déan dearadh den dréimire – conas a úsáidfidh tú na soip agus an tsreang?
- Leid: Smaoinigh cén achar (distance) idir na rungaí (rungs) is oiriúnaí don damhán alla. Cá gbrochfaidh tú an dréimire sa chaoi gur féidir leis an damhán alla éalú?
- Déan an 'dréimire rópa'. Taispeáin an dearadh don rang agus inis dóibh conas a rinne tú an dréimire.
- Bain triail as an dréimire má fheiceann tú damhán alla san fholcadán. Amaigh (time) é go bhfeicfidh tú cén fad a thógann sé air teacht ar (find) an dréimire. An féidir leis dreapadh aníos agus éalú?

eureka

Foilsíonn an Irish Independent Eureka, i gcomhar leis an Ionad Oideachas Eolaíochta ag Coláiste Phádraig, Droim Conrach, BÁC 9, le tacaíocht ón gComhairle um Oideachas Gaeltachta agus Gaelscolaíochta.

TAIGHDE & TÉACS:
Paula Kilfeather, Cliona Murphy & Janet Varley.

An Chomhairle um Oideachas Gaeltachta & Gaelscolaíochta

AISTRITHEOIR: Bairbre Ní Ógáin
EAGARTHÓIR: John Walshe
DEARADH: Smart Design
SCRÍOBH CHUGAINN: Debbie Brennan, Eureka, Irish Independent, 27-32 Sraid Thalbóid, BÁC 1.
LINE DO CHUSTAIMÉIRI: Fón 023 32879
CUIR RÍOMHPHÓST CHUIG: eureka@unison.independent.ie
www.independent.ie/eureka

Buaiteoir 2005 – Gradam Domhanda an Léitheora Óig – Cumann Domhanda na Nuachtán (WAN)

Irish Independent Forlónadh Eolaíochta do Scoileanna

Imleabhar 4, Eagrán 5
25ú Deireadh Fómhair 2007

Eolaíocht um Shamhain

Cé hé sin amuigh?

Beidh an 31ú Deireadh Fómhair linn go luath. Cad a bheidh ar siúl agat an oíche sin – Oíche Shamhna? An raibh a fhios agat gur nós an-sean ar fad é in Éirinn Oíche Shamhna agus an tSamhain a cheiliúradh? Le 2000 bliain anuas, bíonn ceiliúradh ar siúl ag an am seo den bhliain in Éirinn.

Ag an am seo den bhliain, chriochnaigh seanbhliain na ndaoine **Ceilteacha** agus chuir siad fáilte roimh an mbliain nua. 'Samhain' an t-ainm a thug siad ar an am seo, agus anois, úsáidimid an focal seo 'Samhain' don 11ú mí déag den bhliain. Cén fáth ar roghnaigh siad an t-am seo den bhliain le ceiliúradh a dhéanamh? B'fheirmeoiri iad na Ceiltigh. Ní raibh siopaí ná ollmhargai acu chun bia a cheannach iontu – bhí orthu a gcuid bia féin a fhás ar an bhfeirm. Nuair a bhí na barra (crops) **bainte** agus na siolta curtha ar leataobh le haghaidh obair an earraigh, bhí deireadh le bliain na feirmeoireachta. Sin an fáth ar roghnaigh na Ceiltigh an t-am seo den bhliain le ceiliúradh a dhéanamh.

Bhí féasta mór ag na Ceiltigh ar bhia agus ar bharr an fómhair. Thug tinte móra teas agus solas dóibh. B'fhéidir gur imir siad cluichí nó gur inis siad scéalta cois tine. Níl mórán difríochta idir na **nósanna** (traditions) sin agus na nósanna a bhíonn againne um Shamhain. Cad a bheidh ar siúl agatsa – an imreoidh tú cluichí, an inseoidh tú scéalta, an lasfaidh na daoine fásta tine chnámh, an mbeidh laindéar puimcín (pumpkin lantern) agat sa ghairdín? Ní chuirfidh an t-eagrán seo d'Eureka eagla ort – tá súil againn go mbeidh an-spraoi agat leis na gníomhaíochtaí ar fad. Ar aghaidh leat!

Gníomhaíocht

Suirbhé ar shíolta

Fásann plandaí puimcín ó shíolta. Má ghearrann tú puimcín, feicfidh tú a lán síolta taobh istigh de. Feicfidh tú freisin **laion** (pulp) - ábhar sreangánach (stringy) oraíste. Coinníonn an laion na síolta san áit cheart. Cé mhéad síol atá i bpuimcín? An mbíonn níos mó síolta i bpuimcín mór? Déan an ghníomhaíocht seo go bhfeicfidh tú.

BUNABHAIR:

- 2 nó 3 puimcín
- Scian
- Doirteal nó babhla mór uisce
- 2 bhabhla do na síolta agus don laion
- Seanpháipéar nuachta
- Rialóir / miosúr (más mian leat)
- Naprún (más mian leat)

AIRE:
Iarr ar dhuine fásta an puimcín a ghearradh duit.

TREORACHA:

1. Leag amach na puimcíní in ord méide. Is féidir féachaint orthu, iad a mheá nó iad a thomhas chun sócrú ar an ord.
2. **Tuar** cé mhéad síol a bheidh i ngach puimcín. **Taifead** do thuar.
3. Leag síos seanpháipéar nuachta chun an bord a chosaint.
4. Go cúramach, gearr isteach i mbarr an puimcín. Gearr ciorcál atá thart ar 10cm trasna. Is féidir leat an claibín (lid) seo a bhaint den puimcín.
5. Cuir do lámh isteach sa puimcín agus tarraing amach an laion agus na síolta. Beidh siad greamaíthe le chéile. Cuir i mbabhla iad. Seo obair shalach!
6. Tarraing an laion ó na síolta. Cuir an laion i mbabhla agus coinneigh é le haghaidh gníomhaíochta eile.
7. Nigh na síolta i mbabhla mór uisce.
8. Fág na síolta ar pháipéar nuachta glan go dtriomaíonn siad.
9. Comhair na síolta. **Taifead** an méid síolta atá i ngach puimcín.

SMAOINIGH AIR SEO:

- An raibh do thuar gar don fhreagra?
- An mbíonn níos mó síolta i bpuimcíní móra?

DÚSHLÁN BREISE:

Muna féidir leat teacht ar a lán puimcíní, déan an ghníomhaíocht seo le hulla in áit puimcíní.

Imscrúdú

Cé mhéad planda puimcín is féidir a fhás ó phuimcín amháin?

BUNABHAIR:

- 50 síol ón ghníomhaíocht ar chlé
- 10 bpota chun na síolta a chur (plant) iontu
- Traidire atá mór go leor do na potaí uile
- Peann luaidhe géar
- Ithir (soil) nó múirín potaithe (potting compost)
- Uisce
- Áit atá mór go leor don traidire agus na potaí m.sh. leac na fuinneoige

AIRE:

Aire: Nigh do lámha tar éis ithir nó múirín potaithe a láimhseáil.

TREORACHA:

1. Pléigh cad a theastaíonn ó na síolta le tosú ag fás nó ag **peacadh** (germination).
2. Cuir poll beag i mbun gach pota leis an bpeann luaidhe géar. Taoscaidh (drain) an t-uisce amach tríd seo.
3. Lion na potaí le hithir nó le múirín potaithe.
4. Cuir 5 síol i ngach pota. Cuir iad 2cm síos san ithir.
5. Cuir na potaí uile ar an traidire. Cuir iad in áit a chabhroídh leo fás.
6. Cuir uisce orthu.
7. **Tuar** cé mhéad den 50 síol a fhásfaidh. **Taifead** do thuar.
8. Cuir uisce ar na potaí go rialta ar feadh míosa. **Breathnaigh** cad a tharlaíonn. Bí foighneach!
9. Ag deireadh na míosa, comhair líon na síológ (seedlings).

PLÉIGH:

- Cé mhéad síol a d'fhás ó na 50 síol a chuir tú?
- Úsáideann eolaithe agus garraíodóirí an focal '**peacadh**' ar theacht na síológ.
- An raibh do thuar i gceart nó gar dó?
- Smaoinigh ar chúpla fáth nach bhfásadh (nach bpéacadh) síolta. Pleanáil imscrúdú chun fáth amháin a thástáil.

Gníomhaíocht

Dath maith

Bíonn dath oraíste geal ar phuimcín. Bíonn dath oraíste ar an gcuid taobh istigh freisin – an toradh, an laion agus an sú. Is féidir éadach a dhathú (dye) leis an laion agus leis an sú. San imscrúdú seo, gheobhaidh tú amach an bhfuil an dath go maith.

BUNABHAIR:

- Puimcín
- Scian
- Seanpháipéar nuachta
- Babhla
- Fochupáin
- Éadach bán – seanchlúdach piliúir nó sean-t-leine.
- Siosúr
- Uisce
- Rialóir (más mian leat)
- Naprún (más mian leat)

AIRE: Iarr ar dhuine fásta an puimcín a ghearradh duit.

Bí cinnte go bhfuil cead agat an t-éadach a ghearradh agus a dhathú.

TREORACHA:

1. Leag síos seanpháipéar nuachta chun an bord a chosaint.
2. Go cúramach, gearr isteach i mbarr an puimcín. Cuir do lámh isteach sa puimcín agus tarraing amach an laion agus na síolta, mar a rinne tú don suirbhé.
3. Tarraing an laion ó na síolta. Déan liathróid lain i do láimh. Fáisc an sú aisti isteach sa bhabhla.
4. Gearr ceithre phiosa éadaigh, iad 8cm cearnach.
5. Cuir piosa amháin ar gach fochupáin. Doirt sú an puimcín orthu go gclúdaíonn sé iad.
6. Fág na piosaí éadaigh sa sú ar feadh tréimhsí éagsúla m.sh. 1 uair an chloig, 6 huair an chloig, 12 uair an chloig, 24 huair an chloig.
7. Tóg amach na piosaí éadaigh. Sruthlaigh (rinse) iad in uisce glan agus fág iad le triomú.
8. Cuir na piosaí éadaigh i gcomparáid le chéile. Ar éirigh leat iad a dhathú?

SMAOINIGH AIR SEO:

An raibh an dath nua níos láidre nuair a d'fhag tú an t-éadach sa sú níos faide? An bhfuil an dathú **buán** (permanent)? Conas a thástálfá é seo?

Fine (family) an phuimcín

Arbh eol duit go bhfuil gaol idir puimcíní agus bia eile a fhaigheann tú sna siopaí? Tá puimcíní gaolta le guird (squashes/gourds) mar atá sa phictiúr ar chlé, le cuirseid (courgettes) agus le cúcamair. Féach an féidir leat teacht ar ghaolta eile

leis an bpuimcín an chéad uair eile a bhíonn tú san ollmhargadh. Cé nach mbíonn an chuma chéanna díreach orthu, is féidir iad a aithint mar bíonn craiceann ríghin seachtrach (firm outer) orthu agus bíonn an cruth céanna ar na síolta atá acu uile.

Fíricí Fóna

• Bhí an puimcín ba mhó riamh ní ba throime ná 500 kilo. Sin leath-thonna!

acu go Meiriceá, fuair siad amach go bhféadfaidís puimcíní a úsáid ar an mbealach céanna.

• Deir roinnt daoine gur thosaigh nós na laindéar Samhna snoite (carved) in Éirinn. Fadó, rinne muintir na hÉireann laindéir as tornapaí tollta (hollowed). Nuair a chuaigh roinnt

• Bíonn a lán **Vítimín A** i bpuimcín. Deir dochtúirí go gcabhraíonn an vítimín seo le radharc na súl. Mar sin, is maith an rud é puimcíní a ithe!